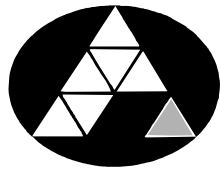

POHJOIS-KARJALAN AMMATTIKORKEAKOULU
Viestinnän koulutusohjelma

Sini Pirhonen

DOKUMENTIN TAUSTATUTKIMUS –
VETURINKULJETTAJA KATOAA

Opinnäytetyö
Toukokuu 2011

POHJOIS-KARJALAN
AMMATTIKORKEAKOULU

OPINNÄYTETYÖ
Toukokuu 2011
Viestinnän koulutusohjelma

Länsikatu 15
80110 JOENSUU
p. (013) 260 6991 p. (013) 260 6906

Tekijä
Sini Pirhonen

Nimeke
Dokumentin taustatutkimus – veturinkuljettaja katoaa

Toimeksiantaja

Tiivistelmä

Opinnäytetyöni tarkoituksena oli tutkia ja tarkastella dokumenttielokuvaa varten tehdyn taustatutkimuksen vaiheita. Työssäni käyn läpi myös dokumenttielokuvan taustatutkimuksen mahdollisia haasteita muun muassa historiantutkimuksen osa-alueen sukututkimuksen ja journalismin etiikan sääntöjen avulla. Käsittelen työssäni myös lähdekritiikin merkitystä lähdemateriaalin valinnassa ja sen vaikutusta dokumenttielokuvan totuudellisuuteen.

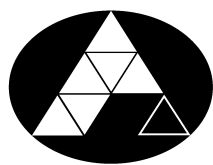
Käytin työssäni hyväkseni dokumenttielokuva-alan kirjallisuutta ja itse tekemääni taustatutkimusta Matti Risto Ensio Turusen elämästä. Taustatutkimusta tein haastattelujen ja arkistolähteiden perusteella.

Tuloksena tekemästani työstä esittelen taustatutkimukseni ja ensimmäiset versiot synopsiksesta sekä treatmentista dokumenttielokuvaan Veturinkuljettaja katoaa. Pohdin myös, mitä taustatutkimuksesta työni aikana selvisi ja miten tulevaisuudessa voin jatkaa tutkimustani.

Kieli
Suomi

Sivuja 36
Liitteitä 5
Liitesivumäärä 5

Asiasanat
dokumenttielokuvat, taustatutkimus, lähdekritiikki, synopsis, treatment

NORTH KARELIA
UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

THESIS
May 2011
Degree Programme in
Communications
Länsikatu 15
FIN 80110 JOENSUU
FINLAND
Tel. 358-13- 260 6991

Author(s)
Sini Pirhonen

Title
Background study for documents – An engineman disappers

Abstract

The major objective of this study is to cover the different phases of the background study made for documentary films. I will also present the possibilities of overcoming the problems that might come up when doing the background study by using the basic principles of journalism and the study of history. I will also cover the use of source criticism regarding the use of source material.

In my work I used documentary film related literature and the background study I made of Matti Risto Ensio Turunen's life. The background study is based on interviews and some archive sources.

The study I made is covered in the thesis. As a result of the study I also included the first versions of the synopsis and the treatment I made for the documentary film *Veturinkuljettaja katoaa* (An engineman disappears). I also comtemplate what I discovered during my study and how I should continue my work.

Language
Finnish

Pages 36
Appendices 5
Pages of appendices 5

Keywords
documentary, background study, source criticism, synopsis, treatment

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ	
ABSTRACT	
1 JOHDANTO.....	5
2 KÄSITTEET.....	7
2.1 Dokumenttielokuva käsitteenä.....	7
2.2 Dokumenttielokuvan historiaa.....	8
2.3 Alagenrejä dokumenttielokuvassa.....	10
2.4 Suomalainen yleisö ja dokumenttielokuva.....	11
2.5 Taustatutkimus käsitteenä.....	11
3 DOKUMENTIN ESIVAIHEET.....	13
3.1 Kirjallinen lähdemateriaali.....	13
3.2 Lähdekriittisyyden tarve.....	14
3.3 Haastattelut ja päähenkilöiden valinta.....	15
3.4 Eettisyys dokumenttielokuvan teossa.....	17
3.5 Kuvauspaikoista.....	19
3.6 Synopsis ja treatment.....	20
3.7 Käsikirjoitus.....	20
4 TAUSTATUTKIMUKSEN ALOITTAMINEN.....	22
4.1 Tutkimuksen aloitus ja työjärjestys.....	22
4.2 Matti Risto Ensio Turusen elämänvaiheista.....	24
4.3 Arkistot ja muut lähteet.....	27
4.4 Katoaminen ja kadonneista yleisesti.....	29
4.5 Poliisin toiminta kadonneen tapauksessa.....	31
5 SYNOPSIS, TREATMENT JA KUVAUSPAIKAT.....	32
5.1 Synopsiksen teosta.....	32
5.2 Treatmentin teosta.....	32
5.3 Kuvauspaikkojen etsinnästä.....	33
6 POHDINTA.....	34
LÄHTEET.....	37

LIITTEET

Liite 1	Poliisin ilmoitus
Liite 2	Sanomalehti Karjalainen 23.7.1932
Liite 3	Kuvauspaikkakuva: Raakunsaari
Liite 4	Synopsis ja treatment
Liite 5	Luettelo työssä esiintyneistä elokuvista

1 JOHDANTO

Tässä opinnäytetyössä perehdyn dokumenttielokuvan taustatutkimuksen tarpeellisuuteen ja sen eri vaiheisiin. Pureudun samalla lähdeaineiston luotettavuuteen, miten lähdekriittisyyttä voidaan käyttää dokumenttielokuvan teossa ja miten eettisyys liittyy dokumenttielokuvan tekovaiheisiin.

Esimerkkinä käytän tekemääni taustatutkimusta Matti Risto Turusen elämästä ja katoamisesta. Matti Risto Turunen oli veturinkuljettaja, isä, aviomies ja korp-raali talvi- ja jatkosodassa. Hän katosi vuoden 2006 lopussa. Aikomuksenani oli tutkia Turusen tarinaa ja tehdä hänen elämänsä vaiheista mahdollisimman laaja taustatutkimus. Lopputuloksena työssäni esittelen dokumenttielokuvaa varten tehdyt ensimmäiset versiot synopsiksesta ja treatmentista.

Idea tämän dokumenttielokuvan taustatutkimuksen tekemiseen tuli ystäväni Noora Timosen kautta. Tunsin hänet jo silloin, kun hänen isoisänsä eli Matti Risto katosi vuoden 2006 lopussa. Myöhemmin ymmärsin miten mielenkiintoinen ihminen Matti Risto Turunen luultavammin oli ja suvun suostumuksella otin hänen tarinansa selvittämisen opinnäytetyöni aiheeksi.

Työssäni esittelen ensin keskeiset käsitteet dokumenttielokuva ja taustatutkimus. Käsittelen myös hiukan dokumenttielokuvan autenttisuutta, historiaa ja alagenrejä, koska ne pohjustavat mielestäni käsitystä siitä mitä dokumenttielokuva voi parhaimmillaan olla. Dokumenttielokuvan nykyisestä tilasta kerron myös luvun verran, sillä mielestäni se kertoo, että suomalainen dokumenttielokuva elää ja voi hyvin. Suomalaisen yleisön kiinnostus on herännyt. Dokumenttielokuvan teon esivaiheista käyn läpi myös kirjallisen lähdemateriaalin ja dokumenttielokuvan lähdekritiikin käyttöä. Käsittelen myös tiedon hankintaa haastattelujen avulla ja samalla pohdin hieman päähenkilöiden tai päähenkilön valintaan liittyviä asioita. Eettisyydestä dokumenttielokuvan teossa kirjoitan luvussa 3.4, sillä se liittyy oleellisesti jo taustatutkimuksen esivaiheisiin. Eettisyyden myötä tuon myös esille journalismin ja dokumenttielokuvan teon samankaltaisuudet. Esituotantovaiheista käsittelen myös kuvauspaikkojen etsintää, koska

se on luontevasti yksi osa dokumenttielokuvan, kuten muunkin elokuvan, alkutuotannon vaiheita.

Tutkimuksesta esittelen haastatteluista ja arkistoista saamiani tietoja. Matti Risto Ensio Turusen pienoiselämäkerta pohjautuu pitkälti pelkästään haastatteluita saamiini tietoihin. Käsittelen myös Matti Riston katoamiseen liittyviä vaiheita ja yleistä asiaa kadonneista Suomessa ja Pohjois-Karjalan alueella.

Lopuksi esittelen työssäni vaiheet treatmentin ja synopsisen kirjoittamisesta ja kuvauspaikkojen etsinnästä. Synopsis ja treatment dokumenttielokuvaan Veturinkuljettaja katoaa löytyvät liitteinä työn lopusta. Pohdinta-osuudessa käsittelen työni keskeneräisiä asioita ja pohdin miten työtä voisi jatkaa eteenpäin.

Käsittelen työssäni vain dokumenttielokuvaa, en radiolle tai muulle medialle tehtyjä dokumentteja, vaikka samat periaatteet pätevät mielestäni kaiken tyyppisiin medialle tehtyihin dokumentaarisiin teoksiin.

2 KÄSITTEET

2.1 Dokumenttielokuva käsitteenä

Dokumenttielokuva on tavanomaisen määritelmän mukaan todellisuutta kuvaava elokuva vailla näyttelijöitä ja keksittyjä tapahtumia (Nummelin 2009, 66). Aaltonen (2006) mukaan tämä määritelmä ei kuitenkaan kata koko sanaa dokumentti, sillä dokumenttielokuvan käsitys uudistuu ajoittain. Dokumentin alkuaikoina ajateltiin, että dokumentti vangitsee todellisuuden kokonaisuudessaan ja esittää sen täysin neutraalisti. Myöhemmin taas käsitys dokumenttielokuvasta muuttui todisteeksi dokumentintekijän ja todellisuuden kohtaamisesta. (Aaltonen 2006, 27–28.) Nykyisin dokumenttielokuvaa pidetään luovana, tekijälähtöisenä taiteellisenä ilmaisuna, jonka aiheena on todellinen sosiaalishistoriallinen maailma (Aaltonen 2006, 48).

Dokumenttielokuvaa ei voida pitää kokonaisuutena autenttisenä, vaikka se yrittääkin näyttää todellisuuden objektiivisesti. Autenttisuuden, objektiivisuuden ja tasapuolisuuden vaatimukset ovat dokumentille mahdottomia. Autenttisuuteen tai objektiivisuuteen voi pyrkiä näyttämällä aiheesta olennaisen, joka nousee ilmiön olemuksesta. Todellisuutta ei voida kuitenkaan jäljentää dokumenttiin sellaisenaan. Dokumentin teon välineet ja itse tekijäkin rajaavat näytettävää todellisuutta. Vaikka toimittaja hyvässä tarkoituksessa pyrkisikin täyteen autenttisuuteen, vaikuttaa hän valinnoillaan lopputulokseen. Dokumentin katselijakin tulkitsee dokumentin omalla tavallaan, joten dokumentin sanoma muuttuu taas. Totuudellisuus ei ole kuitenkaan identtinen näkyvän todellisuuden kanssa: se löytyy pikemminkin ilmiön sisältä, sen olemuksesta, ei ilmiön pinta- tai tapahtumatasolta. (Karisto & Leppänen 1997, 31.)

2.2 Dokumenttielokuvan historiaa

Dokumenttielokuvan lähtökohdat tulevat jo 1800-luvun taikalyhtyesityksistä, joissa nähtiin kuvauksia matkoista ja jopa vähäosaisten elämästä. Suurin osa näistä enemmän uutiskatsantoa muistuttavista elokuvista oli osittain lavastettuja, koska kuvaukset olivat vaikeita toteuttaa aidoilla kuvauspaikoilla. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen katsojat kuitenkin alkoivat vaatia aitoa materiaalia ja dokumentti alkoi eriytyä omaksi genrekseen. (Nummelin 2009, 67–68.) Jo Lumièren veljekset kuvasivat ja toteuttivat dokumentaarista materiaalia. Heidän elokuvansa olivat ei-fiktiviisiä ja kuten he itse sanoivat he esittivät elokuvissaan ”elämää itse teossa”. Suomalaiset ensimmäiset dokumentaariset elokuvat syntyivät jo 1900-luvun alussa, kun kiertävä elokuvayritys American Bioscope valmisti ja esitti elokuvia paikallisista aiheista. Tällaisia elokuvia olivat *Uutta Helsingistä. Nikolainkadun kansakoulun oppilaita* (1904) tai *Elämää Esplanadilla* (1904). (Sedegren, Kippola 2009, 61.)

Dokumenttielokuvan sanotaan syntyneen 1920-luvulla, kun joitakin elokuvia alettiin kutsua dokumentaarisiksi. Robert Flahertyn elokuvaa *Nanook, pakkasen poika* (1922) kutsutaan ensimmäiseksi täyspitkäksi dokumenttielokuvaksi maailmassa. Kuitenkin vasta saman tekijän *Moana*-elokuvaa (1925) nimitettiin dokumenttielokuvaksi. (Herkman 2001, 134–135.) Dokumenttielokuva alkoi vakiintua omaksi lajityypikseen vasta 1930–1940-lukujen aikana (Aaltonen 2006, 34–35). 1940-luvun kenties tunnetuin klassikko dokumentaarisisissa elokuvissa oli Georges Rouquierin *Farrebique* (1947), joka kuvaa maanviljelijäperheen elämää neljän vuoden ajalta (Von Bagh 2004, 318).

Nimitys dokumenttielokuva vakiintui Suomessa vasta 1950-luvun jälkeen. Dokumentaarista elokuvaa kutsuttiin varhain todellisuuskuviksi. Sana elokuva oli myös vieras suomalaiselle yleisölle ennen vuotta 1927, johon asti elokuvia kutsuttiin ”kuvaksi” tai ”kuviksi”. Näihin kuviin liitettiin yleensä lisäksi termi ”elävä”. (Sedegren & Kippola 2009, 421.)

Toisen maailmansodan jälkeen dokumenttielokuvan sanottiin joutuneen kriisiin. Propagandaelokuvat veivät monelta katsojalta uskon dokumentin aitouteen

(Nummelin 2009, 70). Dokumenttielokuvan pelastukseksi saapui totuuselo kuva, jonka päämääränä oli nostaa esiin asioiden ”todellinen puoli” ja joka pystyttiin tekemään aiempaa pienemmällä kuvaus – ja äänityskalustolla. Kuvauskaluston keventyminen johti dokumenttielokuvan teon helpottumiseen: yksi ihminen saattoi käyttää kameraa ja nauhuria ja viedä ne melko luontevasti paikkoihin, joihin elokuvalla ei ennen ollut pääsyä. Tottuuselokuvissa seurattiin myös usein tavallisen ihmisen elämää ja ne tehtiin monesti ilman tarkkaa ennakkosuunnitelmaa. (Valkola 2002, 34–35.) Tottuuselo kuva syntyi samoihin aikoihin sekä Yhdysvalloissa että Ranskassa. Ranskassa totuuselo kuva tunnettiin nimellä *cinéma vérité*, ja sen kehittelijöitä olivat Jean Rouch ja Chris Marker. Rouchin yksi merkiteoksista Euroopassa oli *Ranskalainen päiväkirja* (1960), joka koostuu haastatteluista ja tutustumisyhteyksistä Pariisissa kesällä 1960. (Von Bagh 2004, 436–437.) Yhdysvalloissa totuuselo kuva tunnettiin nimellä *direct cinema* eli suora elo kuva. Nämä yhdysvaltalaiset totuuselokuvat liittyivät lähinnä ei-kaupalliseen julkiseen televisioon, ja ensimmäiset niistä käsittelivätkin lähinnä presidentinvaaleja. Robert Drew oli yksi ensimmäisiä yhdysvaltalaisia totuuselokuvan ohjaajia. Myöhemmin myös Yhdysvalloissa tehtiin koruttomimpia totuuselokuvia ja rock-festivaalitkin liitettiin dokumentin genreen live-talliointien myötä. (Nummelin 2009, 70–71.)

Poliittinen dokumenttielo kuva eli voimakkaimpana niin sanotuissa kolmannen maailman maissa eli Etelä-Amerikassa, Kaukoidässä ja Afrikassa aikoina, jolloin entiset siirtomaat alkoivat itsenäistyä. Eteläamerikkalaisten ohjaajien Solanaksen ja Getinon *Polttouunien aika* (1967–1968) oli tunnetuimpia poliittisia dokumentteja. 1960-luvulla myös eurooppalaiset ja amerikkalaiset dokumentaristit löysivät poliittisuuden. Suomeenkin poliittinen dokumentti lopulta rantautui, ja 1971 valmistui ehkä tunnetuin suomalainen poliittinen dokumenttielo kuva Lasse Naukkarisen *Tasavallan päiväkirja*. 1980-luvulle tultaessa poliittisuus alkoi kadota dokumenttielokuvista. Dokumentit saapuivat tällöin myös televisioon ja televisioestetiikkaan kuuluva niin sanottu puhuva pää -kuvaus rantautui myös dokumentteihin. 1990-luvulle tultaessa henkilökohtainen näkökulma nousi dokumenttielokuvien ilmiöksi. Muun muassa Anu Kuivalaisen dokumentti *Orpojen joulu* vuodelta 1993 kertoo dokumentaristin oman isän etsinnästä. 1990-luvun lopulla poliittisuus palasi taas Michael Mooren myötä. Moore aloitti kuvaamalla

vuonna 1989 dokumentin *Roger ja minä*, joka sittemmin aloitti poliittisen dokumentin suuntauksen uudestaan. Moore tunnetaan etenkin nykyisin uudemmissa dokumenteistaan *Bowling for Columbine* (2002) ja *Fahrenheit 9/11* (2004). 2000-luvulle tultaessa poliittisuus ja henkilökohtaisuus löysivät toisensa Morgan Spurlockin elokuvassa *Super Size Me* (2004), jossa koetellaan elokuvantekijää hampurilaiskuurilla. (Nummelin 2009, 72–74.)

2.3 Alagenrejä dokumenttielokuvassa

Dokumenttielokuvaa on jaettu ja jaetaan moninaisiin genreihin; osaa käytetään kuvamaan elokuva-aihetta, osaa sen tapaa esittää asiansa. Dokumenttielokuvan genrejä ovat muun muassa festivaalielokuva, henkilökohtainen dokumenttielokuva, antropologinen ja kansatieteellinen dokumentti, tilaustuotanto, seurantadokumentti, historiallinen dokumentti, totuuselokuva eli cinéma vérité, poliittinen dokumentti sekä subjektiivinen dokumentti. Henkilökohtainen dokumenttielokuva esimerkiksi tuo dokumentaristin itsensä elokuvan lähelle. Subjektiivisella dokumenttielokuvalla taas on oma näkökulmansa ja äänensä. (Aaltonen 2006, 47–63.) Seurantadokumentin aikana kuvataan henkilöä tai henkilöitä tietyn ajan kuluessa. Yleensä seuradokumenteissa kuvataan joko seurattavissa henkilöissä tapahtuvaa muutosta, tai ne ovat muodoltaan eepisiä: seurataan vaikkapa paimentolaisheimon elämää läpi vuodenaikojen. (Aaltonen 2002, 155.) Suomalaisessa dokumenttielokuvassa tunnettuja genrejä ovat myös matkailuelokuvat, propagandaelokuvat sekä uutiselokuvat. (Sedegren & Kippola 2009, 423–433.)

2.4 Suomalainen yleisö ja dokumenttielokuva

Yleisradion Dokumenttiryhmän tuottajana toimiva Erkko Lyytinen on toiminut viimeiset kolme vuotta Helsingin dokumenttielokuvafestivaali DocPointin taiteellisenä johtajana. Lyytikäinen kertoi haastattelussaan YLE Puhe -radiokanavalla helmikuussa 2011, että erityisesti kotimainen dokumenttielokuva on nyt löytänyt suomalaisen yleisön. Lyytikäisen mukaan, ihmisiä kiinnostaa suomalainen do-

kumenttielokuva tällä hetkellä. Lyytikäinen arvelee dokumenttielokuvaa kohtaan tunnetun kiinnostuksen johtuvan muun muassa siitä, että nykyisessä dokumenttielokuvassa on näkökulmia, jotka kiinnostavat yleisöä. Nykyisin tehtävissä dokumenteissa on paljon yleisen ja yksityisen rajapinnassa olevia aihevalintoja, jotka herättävät mielenkiintoa yleisössä. Elokuvat ovat tekijänsä näköisiä, mutta tavoittavat kuitenkin jollakin tavalla yleisenkin näkökulman. Dokumentaarinen kerronta mediassa on Lyytikäisen mukaan lisääntynyt. Asiat täytyy saada näyttämään katu-uskottavilta, ihmiset kaipaavat todelta tuntuvia asioita tällä hetkellä. Markkinointityöhön on myös Lyytikäisen mukaan panostettu enemmän. Elokuva festivaaleillakin dokumenttielokuvat näkyvät aikaisempaa paremmin. Miesnäkökulma on ollut viimeisen kahden vuoden ilmiö dokumenteissa. *Miesten vuoro* (2010) ja *Hiljaa toivotut* (2010) ovat eräät esimerkit miesnäkökulmaisista dokumenttielokuvista. Lyytikäinen sanoo myös, että suomalaisen dokumenttielokuvan tekijät ovat tällä hetkellä erittäin korkealla kansainvälisellä tasolla. (Lyytikäinen 2011.)

2.5 Taustatutkimus käsitteenä

John Webster toteaa esseessään Dokumenttielokuvan käsikirjoittamisesta (1996), että dokumentin aiheen totuus on usein laajempi kuin mitä filmille on voitu vangita. Siksi dokumentin taustatutkimus on olennaista elokuvan lopullisen totuudellisuuden kannalta. Taustatutkimusta suorittaessaan tekijä muodostaa vaikutelman aiheen totuudellisuudesta, vaikka vaikutelma onkin subjektiivinen. Mikäli tutkimus tehdään huolellisesti, voi tekijä luottaa ainakin siihen, että tämän lähemmäksi totuudellisuuden ymmärtämistä hän ei voisikaan päästä. Itse kuvausten aikana elokuvantekijä voi käyttää tehokkaasti tekemänsä taustatutkimuksen aiheesta. Kun tekijä tietää, mitä aikoo kuvata, hän voi teknisestikin varustautua paremmin. Kun tekijä tuntee aiheen tarpeeksi syvällisesti, hän voi suunnitella, mitä kuvaa ja mitä jättää kuvaamatta, sekä valita, mitkä kaikista mahdollisista tilanteista ovat merkityksellisimpiä elokuvalle ja elokuvan perimmäiselle sanomalle. (Webster 1996.)

Taustatutkimusta käsitteenä voi käsitellä esimerkiksi historian tutkimuksen kautta. Historiantutkijan työn tavoitteeksi taas asetetaan yleisesti saksalaisen histo-

riantutkijan Leopold van Rankenin lausahdus “wie es eigentlich gewesen ist”, joka tarkoittaa vapaasti muotoillen: millaista se oli todellisuudessa ennen (Rasilainen 1995, 60). Historiantutkijan tehtävänä on menneisyyden rekonstruoiminen sellaisena kuin se kerran oli ollut, ja tämän rekonstruktion tulee perustua varmoihin lähdekritiikin avulla varmistettuihin faktoihin. On silti kyseenalaista, että tutkijan tehtävänä olisi menneen todellisuuden rekonstruktioiminen luotettavien lähteiden avulla. Lähdekritiikkikään ei aina riitä näyttämään totuudellisuutta varmasti. (Markkola 2008, 174–175.)

3 DOKUMENTIN ESIVAIHEET

3.1 Kirjallinen lähdemateriaali

Kirjallinen lähdemateriaali on yksi dokumentin lähtökohdista. Joskus lähdemateriaalin avulla tutustutaan vain aiheeseen, joskus taas tarkistetaan jo olemassa olevia havaintoja. Kirjallinen lähdemateriaali voi olla myös koko dokumentin pohja. Mistä lähdemateriaalia sitten saa? Lähdemateriaalia löytää hakemalla kirjastosta tai internetistä ja etsimällä tietoa työn aihealueista. Aihe täytyy siis jollain lailla rajata tai tekijän täytyy pyrkiä näkemään mitä dokumentilta oikein haluaa tai mikä on dokumentin perimmäinen tarkoitus.

Jos tutkittava aihe on lähimenneisyydestä, liittyy siihen hyviä ja huonoja puolia. Lähimenneisyydestä tiedetään enemmän, mutta asiakirjojen mahdollinen salassapitoaika ja joidenkin asiakirjojen tietoinen hävittäminen voivat haitata tutkimusta. Ongelmaksi muodostuu tällöin, ettei kirjoitettua materiaalia ole saatavilla, vaikka aineiston olemassaolo olisikin tiedossa. Salassa pidettävä aineisto ei kuitenkaan saa estää tulkintaa ja päättelyä, vaan nykyhetken ja historian välinen aukko on täytettävä muutoin. Tulkintaa on pystyttävä tekemään myös suppeamman aineiston perusteella materiaalin puutteet tiedostaen. Kirsi Henriksson ja Pirkko-Liisa Kastari (2001) kirjoittavat vaihtoehtoista näille mahdollisille aukkoille tutkimuksessa. Vaihtoehtoja tarjoavat heidän mukaansa myös yksityisarkistot, haastattelut, suullinen historia, median tuottama materiaali, lehdistö, viralliset ja puoliviralliset julkaisut, pamfletit ja mielipidekirjoitukset, tutkivien journalistien työ sekä mahdollisesti internetistä löytyvä aineisto. (Henriksson & Kastari 2001, 136–138.)

Lähdemateriaalia löydettyä täytyy dokumentaristin muistaa lähdekritiikin käyttö. Jos tekijä epäilee aineiston olevan väärennetty, voi aineistoa yrittää todistaa aidoksi. Kirjastosta tai arkistosta löytyvä materiaali on yleensä suhteellisen varmasti sitä mitä sen väitetäänkin olevan. Sensaatiohakuiset löydöt ulla-koilta ovat taas epäilyttävämpiä kuin suoraan viranomaisille lähetetyt kirjeet, jotka on arkistoitu. Suurempi ongelma monelle taustatutkimuksen tekijälle voi kui-

tenkin olla se, että lähdemateriaali on melkein muttei aivan sitä mitä se väittää olevansa. Näissä tapauksissa sisäinen lähdekritiikki auttaa tutkijaa lähdemateriaalin kanssa. (Markkola 2008, 171.)

3.2 Lähdekriittisyyden tarve

Lähdekriittisyys lienee dokumentin taustatutkimuksen tekijän parhaita työkaluja. Asioille ei välttämättä löydy yksiselitteistä vastausta mistään kirjallisesta tai olemassa olevasta lähdemateriaalista, vaan joskus tekijänkin täytyy tyytyä vain miettimään, mikä mahdollisesti voisi olla totta muualta saatujen tietojen perusteella. Kaikki materiaali ei kuitenkaan aina ole välttämättä kelvollista eikä kytkeydy omaan työhön. Lähdemateriaalin valinnassa, käytössä ja tulkinnassa tarvitaan kriittisyyttä ja harkintaa. Lähdemateriaalia voidaan arvioida muun muassa seuraavien seikkojen valossa: kirjoittajan tunnettuus ja arvovalta, lähteen ikä ja julkaisupaikka sekä lähteen esittämien tietojen uskottavuus muiden lähteiden ja oman aineiston valossa. (Hirsjärvi & Remes & Sajavaara 2007, 109–110.)

Kirjassa *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia* (1995) Rasilainen vertaa lähdekritiikkiä lainkäytössä käytettävään todistusteoriaan. Lähdekritiikillä pyritään hänen mukaansa hallitsemaan lähdeaineistoon kohdistuvan tulkintakannanoton ja historiallisen todellisuuden välistä epävarmuutta. Todistusteoria taas pyrkii hallitsemaan oikeudellisen päätöksenteon edellyttämän todistusharkinnan epävarmuutta. (Rasilainen 1995, 60.)

Tavallisesti lähdekritiikki jaetaan ulkoiseen ja sisäiseen. Ulkoisessa lähdekritiikissä pyritään rekonstruoimaan asiakirjan syntyä ja asettamaan se oikeaan kontekstiinsa, jotta asiakirjalähdettä voitaisiin tarkastella eräänlaisena jäänteinä historiasta. Sisäinen lähdekritiikin avulla taas arvioidaan, miten lähdeasiakirjan sisältämät aineistot pitävät paikkansa ja mitä ne kertovat lähteestä erillään olevista seikoista. (Rasilainen 1995, 60–61.)

Lähteille voi myös määritellä erilaisia lähdearvoja: on vahvan todistusarvon lähteitä ja todistusvoimaltaan tai lähdearvoltaan heikkoja aineistoja. Lähteitä voi

myös määritellä primaari- ja sekundaarilähteiksi, jotta tutkija voi määrittää todistusarvoltaan suuremmat lähteet. (Markkola 2008, 169.)

Lähdekriittisyyden yhteydessä puhutaan myös paljon indisiosta. Indisiotodisteiden avulla tutkija voi päätellä jotain tapahtuneeksi, vaikka lähteet eivät siitä puhuisikaan. Tämä on yleistä historiantutkimuksessa. Esimerkiksi jos materiaalisissa puhutaan henkilön A olevan ensin Vaasassa ja myöhemmin hänen mainitaan olevan Helsingissä, tutkija voi päätellä henkilön A matkustaneen Helsinkiin. (Markkola 2008, 174.)

Lähdekriittisyys voi parhaillaan paljastaa lähteen vääräksi. Lähdekriittisyyden tärkeyden todisteena voi pitää niin sanottua Syväkurkun tapausta Lappeenrannan Huhtiniemen joukkohautoista. Tämä eläkkeellä ollut putkimies onnistui syöttämään toimittajille keksittyä tarinaa Lappeenrannassa sijaitsevista joukkohautoista (hän väitti olleensa salainen tiedustelumies, jonka piti vaieta asiasta: asiakirjat asiasta oli jo hävitetty). Jutusta paisui uutinen ja uutisesta tuli tietoa, jonka takia järjestettiin jopa kaivaukset. Lopulta joukkohaudat paljastuivat olemattomiksi. Miten tällainen saattoi tapahtua? Lähdekriittisyys olisi pelastanut toimittajat, jotka eivät lähteen suojelemisen takia voineet antaa julkisuuteen Syväkurkun oikeaa nimeä. Nimi olisi kertonut, ettei lähde todellisuudessa ollut tiedustelumies sodan aikana. (Jaakkonen 2007.)

3.3 Haastattelut ja päähenkilöiden valinta

Usein päähenkilöä etsittäessä etsitään vain sopivassa elämäntilanteessa olevaa henkilöä tai sellaista, joka on kohtaamassa parhaillaan muutoksen. Aaltosen mukaan tämä ei kuitenkaan vielä riitä, vaan henkilön täytyy myös sekä olla suostuvainen että toimia kameran edessä. Dokumenttielokuvaan etsittävän ihmisen tai ihmisten etsintä on oikeastaan aika lailla samankaltaista kuin fiktion haettavan näyttelijän. (Aaltonen 2006, 122.)

Dokumentin päähenkilö tai päähenkilöt ovat dokumentin kannalta tärkeitä. Kuka dokumentissa esiintyy, jollei päähenkilö tai itse dokumentin tekijä? Joskus dokumentin päähenkilö löytyy heti dokumentin teon alkuprosessissa, esimerkiksi jos

päähenkilö on itse aiheena, joskus henkilöä joutuu etsimään monien satojenkin joukosta. Haastattelujen kautta tekijä pystyy muodostamaan mielipiteensä henkilöistä ja heidän tavastaan puhua. Haastateltaessa henkilöitä dokumentin taustatutkimusta varten dokumentaristi voikin löytää myös sopivan tai sopivat päähenkilöt.

Kirjallisen lähdemateriaalin ohella tärkeä informaation lähde ovat haastattelut. Haastateltavana käytetään yleensä asiantuntijoita tai kohteen läheisiä ihmisiä. Haastattelut ovat myös pitkälti journalistien tärkein ja tavanomaisin tiedonhankintatapa. Haastattelutapoja on monia, joistakin oppaista löytyy jopa valmiita haastattelukaavoja. Kuitenkin tärkeintä lienee se, että haastattelujen aikana sekä tekijä että haastateltava tietävät pelisäännöt. (Mäntylä 2008, 91.) Eräänlaisena ohjesäännöstönä pidetään Journalistin ohjeita, joita Julkisen sanan neuvosto (JNS) pitää yllä ja julkaisee. Journalistin ohjeissa mainitaankin muun muassa haastateltavan oikeuksista tarkistaa lausumansa ja kieltää lausumansa julkistus, jos olosuhteet ovat haastattelun antamisen jälkeen muuttuneet niin olennaisesti, että julkaiseminen olisi kohtuutonta. Haastateltavan oikeus tarkistaa lausumansa ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tekijä saisi luovuttaa journalistisen päätösvallan haastateltavalle. (Julkisen sanan neuvosto 2010.)

Haastattelujen teosta käytännössä on tärkeää muistaa tehdä joko muistiinpanoja tai nauhoittaa haastattelu, sillä pelkkään muistiin ei kannata luottaa. Nauhurin käyttöön ja muistiinpanojen tekoon kannattaa kuitenkin kohteliaisuuden vuoksi pyytää lupa. Haastattelijan kannattaa myös muistaa, ettei haastattelu ole vain mekaaninen tapahtuma vaan kahden ihmisen kohtaaminen. Haastateltavalle käsiteltävät asiat voivat olla hyvinkin vaikeita, mutta henkilökohtainen näkökulma on aina paljon arvokkaampi kuin pelkkien tosiasioiden kertominen. (Aaltonen 2002, 26.)

Rasilainen kirjoittaa kirjassa *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia* (1995) haastattelujen luotettavuuden korostamisesta. Rasilainen kertoo, että haastattelussa haastateltavan tulee antaa esittää kertomuksensa vapaasti ja yhtäjaksoisesti, jotta kertomuksen

kokonaisvaltaisuutta ja johdonmukaisuutta voitaisiin käyttää kertomuksen luotettavuuden kriteerinä. Rasilaisen mukaan vaarallista haastattelutilanteessa on nimenomaan niin sanottu neutraali painostus. Tämä tarkoittaa lyhyesti sitä, että haastattelija antaa haastateltavan ymmärtää, mihin tältä toivotaan lisävalaistusta ja nimenomaan mistä asiasta. Tällainenkin pienimuotoinen painostus saattaa johtaa haastateltavan yrityksiin vastata haastattelijan odotuksiin, vaikka haastateltava ei todellisuudessa tiedä tai muista aiheesta niin paljon kuin väittää. (Rasilainen 1995, 64–65.)

3.4 Eettisyys dokumenttielokuvan teossa

Koska dokumenttielokuvassa ollaan tekemisissä todellisen maailman kanssa, ei eettistä näkökulmaa voida välttää. Eettisiä ongelmia dokumenttielokuvassa ovat tekijän sisäiset ongelmat itsensä kanssa, kuinka uskollinen tekijä on itselleen taiteilijana, tekijän ja rahoittajien väliset ongelmat, tekijän ja kohteen väliset ongelmat sekä tekijän ja yleisön väliset ongelmat. Yleensä käsitellään tekijän ja yleisön välistä moraalista ongelmaa, kun dokumentti nostetaan journalismin ja ajankohtaisohjelmien joukosta taiteeksi, eivätkä journalismin eettiset periaatteet enää päde. Selkeämpänä ongelmana kuitenkin varsinkin tekijälle ovat eettiset ongelmat suhteessa elokuvan kohteeseen tai kohteisiin. Aaltonen (2006) kirjoittaa dokumentintekijöiden haastattelujen pohjalta dokumentinteosta seuraavaa. ”Tekijöillä on hyvin selkeä eettinen periaate: elokuvan henkilöä ei saa vahingoittaa tai hänen elämänsä ei saa vaikeuttaa.” Erikoistapauksia ovat erityisesti henkilökohtaiset dokumenttielokuvat, joiden päähenkilöihin elokuvantekijällä on jo luultavasti kiinteä suhde. Henkilökohtainen dokumenttielokuva tekee dokumentaristista sekä päähenkilön että tekijän, mutta tuo myös samalla vapauden tekijälleen: hän pystyy tällöin ohittamaan monia muuten vaikeita eettisiä kysymyksiä. (Aaltonen 2006, 190–193.)

Vuoden 2006 kesällä YLE TV2-kanavalla alkaneen sarjan *Kadonneet* jaksossa *Näin tehtiin Kadonneet* kerrotaan myös kuvausten vaikeuksista. Jaksossa käsitellään muun muassa tekijöiden moraalista vastuuta haastatteluissa. Sarjan käsikirjoittaja Esa Silander korostaa luottamuksen olevan tärkeä asia toimittajan ja

haastateltavan välillä. Hänen mukaansa käsikirjoittaja ei selviä hankkimalla vain tietoja ja dramatisoimalla materiaalin, sillä tiedot ovat hyvin arkoja, henkilöstä kerrotaan kuitenkin kaikki, myös hänen huonot puolensa. (Näin tehtiin Kadonneet 2008.)

Dokumenttielokuvan taustatutkimuksen tekeminen on mielestäni monella tapaa samankaltaista kuin journalismi. Monesti ne kohtaavatkin tai vähintäänkin tulevat erittäin lähelle toisiaan, varsinkin uutiselokuvatyyppisissä dokumenteissa, joissa journalismi voidaankin määritellä tutkivaksi. Pidänkin journalisteille suunnattuja ohjeita hyödyllisinä myös dokumenttielokuvantekijöille. Seuraava lainaus on myös Journalistin ohjeista: ”Journalisti on vastuussa ennen kaikkea lukijoilleen, kuulijoilleen ja katselijoilleen. Heillä on oikeus saada tietää, mitä yhteiskunnassa tapahtuu.” (Journalistin lainsäädäntö 2010.) Tämä sääntö toimii mielestäni myös dokumenttielokuvan tekijöille samalla tavalla: dokumenttielokuvan tarkoituksena on kuvata todellisuutta, joten tekijät ovat vastuussa kuvattavan materiaalin todenkaltaisuudesta.

Dokumenttielokuvan toimittajan tekemän tulkinnan yhteydessä voidaan puhua joskus myös manipulaatiosta, sillä toimittaja käyttää todellisuudesta osia materiaalinaan esittäessään oman tulkintansa todellisuudesta. Toimittajalla on kaikki oikeudet käyttää materiaaliana miten tahtoo, ja varsinkin, jos hän ajattelee, että se on vain materiaalia. Olennaista on, mitä toimittaja haluaa dokumentin näkijälle tarjota: aineksia todellisuuden olemuksesta vastaanottajaan luottaen vai tietoisesti vääristeltyjä tosiasioita? Totuudellisuus on kuitenkin vain perusteltua tulkintaa toimittajan osalta, se on suhteellisesti vastaavaa todellisuuden kanssa. Dokumentin teossa toimittajan valta ja vastuu korostuvat ehkä enemmän kuin perusjournalismissa. Ammattitaitoinen dokumenttitoimittaja voi esittää asiat vakuuttavasti, vaikka tosiasiat eivät tukisikaan näitä väitteitä. Toimittajan vastuulla on kuitenkin se, että dokumentti on totuudenmukainen ja käsittelee relevanttia aihetta. (Karisto & Leppänen 1997, 31–32.)

3.5 Kuvauspaikoista

Kuvauspaikkojen etsintä on tärkeä osa esivalmisteluja mille tahansa kuvauksille ja dokumenttielokuvalle se on yhtä oleellista. Kuvauspaikkojen valinnat vaikuttavat ymmärrettävästi lopulliseen elokuvaan valtavasti. Kuvauspaikkojen löytäminen onkin osoittautunut eniten aikaa vieväksi osa-alueeksi, ja siihen kannattaa käyttää kunnolla aikaa, jotta löytää juuri oikean tapahtumamiljöön, johon elokuvansa sijoittaa. (Saarela 2001.)

Yleensä dokumenttielokuvan tekijä etsii fyysistä ympäristöä, jossa hän voi käsitellä haluamaansa teemaa tai aihetta. Kuvauspaikkojen valinnassa oleellista on myös selvittää, miten kuvaukset voidaan organisoida valitussa paikassa. Usein kuvauspaikat löytyvät myös hakemalla sopivia henkilöitä esiintymään dokumenttielokuvaan, ja näin heidän kauttansa päädytään tiettyihin miljöisiin. (Aaltonen 2006, 121.)

Dokumenttielokuvien teossa on myös pitkä perinne järjestää kameran edessä tapahtuvaa maailmaa. Kun kaikki kuvauskalusto on vihdoinkin saatu paikalleen, joudutaan usein pyytämään ihmisiä toimimaan ohjeiden mukaan eli esiintymään tai näyttelemään. Elokuvan varhaisvuosina tärkeistä tapahtumista tehtiin uutiskuvia lavastamalla ne kokonaan, mutta sitä pidettiin tapahtuman kuvituksena ja sillä ei ollut mitään tekemistä asian autenttisuuden kanssa. Autenttisuuden vaatimus tulikin osaksi dokumenttielokuvia vasta sodan, cinéma véritén ja suoran elokuvan myötä. Sen jälkeen jokainen dokumenttielokuvan tekijä on joutunut miettimään autenttisuuden kysymystä: mihin toimintaan saa puuttua kameran edessä, mikä on vain kuvaustilanteen järjestämistä ja mikä menee liian pitkälle? (Aaltonen 2006, 170.)

3.6 Synopsis ja treatment

Idea tai aihe kirjoitetaan synopsisin muotoon. Yleensä synopsis määritellään tiivistelmäksi elokuvan sisällöstä. Dokumentti on sinänsä harvinainen elokuvan muoto, koska sitä varten ei välttämättä kirjoiteta synopsisista. Kaikki dokumentin

tekijät eivät käytä edes varsinaista käsikirjoitusta teoksensa pohjana. Kysymys onkin: tehdäänkö synopsis ennen vai jälkeen taustatutkimuksen ja saako taustatutkimus synopsisen muuttumaan tai toisinpäin? (Aaltonen 2006, 117.)

Synopsiksen jälkeen kirjoitetaan yleensä vielä yksi muoto juonesta ennen varsinaista käsikirjoitusta. Tätä muotoa kutsutaan treatmentiksi. Treatment on laajahko tiivistelmä, joka esittää juonen kaikissa käännteissään, vaikka sitä ei vielä ole jaettu kohtauksiksi eikä siinä yleensä ole dialogia tai selostustekstiä. Treatment voi olla pituudeltaan muutamasta liuskasta täyspitkän elokuvan parikymmensivuiseen. (Aaltonen 2002, 108–109.)

3.7 Käsikirjoitus

Ranskalaiset uuden aallon elokuvaohjaajat Jean-Luc Godard ja Alexander Astruc vastustavat käsikirjoitusta dokumenttielokuvassa, koska elokuva itsessään on heidän mielestään ajattelun väline, ei ajattelun kuvittamista tai esittämistä. Ajatus mahdottomuudesta käsikirjoittaa dokumenttielokuvaa ja sen eroavaisuus fiktiosta on kulkenut jo pitkään dokumenttielokuvan historiassa. Käsikirjoitus on kuitenkin nykypäivänä tarpeellinen varsin tavanomaisista syistä. Käsikirjoitusta tarvitaan esimerkiksi elokuvan kokonaiskuvan hahmottamista, työryhmän kommunikoimista, ulkopuolisten vakuuttamista ja budjetin sekä tuotantosuunnitelman tekoa varten. Aaltosen mukaan käsikirjoituksen tärkein tehtävä dokumentin teossa on toisten vakuuttaminen, idean myyminen, jotta dokumentti ylipäättensä voitaisiin tehdä. (Aaltonen 2006, 126–135.)

Dokumenttielokuvassa käsikirjoituksen muoto ei ole yhtä vakiintunut kuin fiktiossa. Dokumentin käsikirjoitukset ovat luonnosmaisempia, enemmän tekijän aikoimuksia kuvaavia kuin konkreettisia kuvauksia siitä, mitä kuvataan. Luonteeltaan dokumenttielokuvan käsikirjoitus vastaa jopa enemmän fiktion käsikirjoitusta edeltävää vaihetta eli treatmentia. Kaikissa dokumentin käsikirjoituksissa ei ole välttämättä edes käsikirjoitukselle normaalia kohtausjakoa, koska ne eivät noudata fiktiolle tarkkaa ajan ja paikan vaihdoksen logiikkaa. (Aaltonen 2006, 128.)

4 TAUSTATUTKIMUKSEN ALOITTAMINEN

4.1 Tutkimuksen aloitus ja työjärjestys

Taustatutkimus on samanlainen prosessi kuin mikä tahansa muukin tutkimus- tai kirjoittamisprosessi. Siksi taustatutkimusta hahmottamaan auttaa myös Tutki ja kirjoita -kirjassa mainitut tutkimuksen viisi askelta:

1. Valitse aihe.
2. Kerää tieto.
3. Arvioi materiaali.
4. Järjestä ideat, tulokset ja muistiinpanot.
5. Kirjoita. (Hirsjärvi ym. 2007, 56.)

Näistä perusvaiheista muodostin omaa työtäni helpottamaan työjärjestyksen. Jätin kuitenkin käsikirjoittamisvaiheen erittelemättä tässä vaiheessa, sillä en itse koe sen kuuluvan varsinaisesti dokumentin taustatutkimukseen. Puran seuraavassa omia työvaiheitani sellaisena kuin ne itse koin.

1. Perustiedot

Perustiedoilla tarkoitan tutkimuksen kohteen koko nimeä, syntymäaikaa ja -paikkaa, perhe- ja työhistoriaa ja sellaisia yleismaailmallisia tietoja, jotka auttavat eteenpäin tutkimuksessa. Tässä tapauksessa Matti Risto Ensio Turusen perustiedot sain jo heti tutkimuksen alussa Matti Riston tyttärentyttären Noora Timosen haastattelussa.

2. Haastattele läheisiä

Haastatteluista sain tarvitsemani tiedot, joiden avulla pystyin jatkamaan tutkimustani eteenpäin. Ensimmäisenä haastattelin Noora Timosta, jolta sain idean tähän taustatutkimukseen. Myöhemmin haastattelin myös Merja Timosta ja Pirjo Savolaista, jotka molemmat ovat Matti Turusen tyttäriä. Myöhemmin olin yhtey-

dessä sähköpostitse myös Virpi Turuseen, Matti Riston pojan Eeron tyttäreeseen.

3. Etsi tietoa internetistä

Internet on yksinkertainen paikka tutkimuksen aloittamiseen. Aloitinkin selailemalla arkistoja, muun muassa Suomen Sukututkimusseuran sivuilta (osoitteessa <http://www.genelogia.fi>) ja Suomen poliisin omilta sivuilta (osoitteessa <http://www.poliisi.fi>). Sukututkimusseuran sivuilta löysin hyödyllisiä linkkejä sukututkimuksesta, jonka koin olevan läheinen tälle tutkimuksen aiheelle. Sukututkimusseuran kautta löysinkin seuraavaan vaiheeseen liittyvän Joensuun maakunta-arkiston. Poliisin internetsivut koin hyväksi tietolähteeksi siksi, että arvelin Matti Riston katoamisesta löytyvän vielä tietoa sivuilta.

4. Etsi tietoa arkistoista

Konkreettisista arkistoista lähestyin ensin Joensuussa sijaitsevaa maakunta-arkistoa, jonka toimialue käsittää Pohjois-Karjalan maakuntaliiton ja Pohjois-Savon liiton alueet. Tutkin myös Karjalaisen sanomalehtiarkistoa mikrofilmeiltä Joensuun maakuntakirjastossa.

5. Kokoa minielämäkerta

Tässä tapauksessa tarkoitan minielämäkerralla lyhyttä kuvausta tutkittavan elämästä. Matti Riston elämästä sain kattavaa tietoa jo haastatteluista, joista saaduista tiedoista tekemäni Matti Riston minielämäkerta koostuukin.

6. Etsi tietoa kadonneista

Koska Matti Risto katosi vuonna 2006, halusin tehdä myös yleisesti pätevää tutkimusta kadonneista. Pidin internetiä taas yhtenä helpoimpana keinona selvittää yleistä tietoa kadonneista ja kadonneiden etsimisestä. Löysin hyvin vähän kirjallisuutta kadonneista ja koin, että internet ja sanomalehdet ovat ne tietolähteet, joita minun kannattaa työssäni käyttää. Poliisin ja verkkosanomalehtien internetsivut olivatkin hyödyksi etsiessäni yleisempää tietoa kadonneiksi juliste-

tuista.

7. Keskity Itä-Suomeen

Matti Risto katosi Itä-Suomessa, tarkkaan ottaen Rääkkylässä tai Joensuussa. Halusin siksi ottaa selvää myös pelkästään Itä-Suomessa kadonneista. Heistä löysinkin sanomalehti uutisen Karjalaisesta vuodelta 2007.

8. Synopsis, treatment

Synopsiksen tein niiden seikkojen pohjalta, jotka koin kiinnostavaksi haastattelujen ja tiedon keruun aikana. Treatmentiin lisäsin tarkempaa kuvausta siitä, mitä tarinassa tapahtuu ja missä.

9. Kuvauspaikat

Kuvauspaikkojen etsintää en tässä käsittele enempää, mutta niiden etsintä rajoittui tässä tapauksessa Matti Ristolle läheisiin paikkoihin ja ne hahmottuivat suhteellisen aikaisessa vaiheessa tutkimusta.

4.2 Matti Risto Ensio Turusen elämänvaiheista

Haastattelin Merja Timosta ja Pirjo Savolaista (2011), Matti Riston tyttäriä ja Noora Timosta (2010), Matti Riston tyttärentytärtä. Haastatteluista tehtyjen muistiinpanojen ja maakunta-arkistosta saatujen tietojen pohjalta tein seuraavan pienimuotoisen elämäkerran Matti Risto Ensio Turusesta.

Matti Risto Ensio Turunen (s. 31.12.1921–marraskuu 2006?) syntyi Tohmajärvellä kauppias Pekka Turusen perheeseen. Matti Riston äiti oli Hilja Turunen (os. Mononen). Kauppaa perhe piti Tikkalassa, mutta suvulla (eno Heikki Turusella) oli myös kauppa Joensuun kauppahallissa. Kauppa Tikkalassa myytiin 1930-luvulla, minkä jälkeen perheellä näyttäisi menneen huonommin. Perhe muutti paljon ja asui useaan otteeseen Joensuussa, Tohmajärvellä ja hetken

Kiihtelysvaarassakin. Isä Pekka Turunen (1889–1932) kuoli 16.7.1932. Mies löytyi kellumasta Pielisjoesta aivan Joensuun luterilaisen kirkon takaa ilmeisesti luoti kallossaan. Pekka Turunen vaikutti olevan loppuvaiheessaan alkoholisoitunut ja väkivaltainen mies. Selvänä Pekka kuitenkin vaikutti erilaiselta. Äiti Hilja ei oikeastaan ollut niinkään äiti Matti Ristolle samalla tavalla kuin Matti Riston äidinäiti oli ollut. Äiti Hilja ilmeisesti häpesi osaa lapsistaan ja miestään, koska hän olisi halunnut kuulua mielestään parempaan väkeen, johon Pekka ei kuullut. Aviopari muutti erilleen jo ennen Pekka Turusen kuolemaa ja Hilja Turunen lähti Helsinkiin vuonna 1945. Ennen tätä lapset jaettiin omaisille ja isälle jäi Matti-poika huollettavakseen. Osan aikaa isän luona vietti myös sisar Kaisa. Myös sosiaalitoimi puuttui myös perheen elämään ja muun muassa Matti (tai Risto kuten perhe häntä kutsui ja joksi hän itseään myös joskus nimitti) muutti sijaisperheeseen Sihtalaan. Joensuussa Matti kävi osan kansakouluaan, mutta sai kuitenkin lopputodistuksensa Tikkanan koulusta.

Turusen suku on alun perin kotoisin Liperin Vaiviosta. Perheeseen kuuluivat sisarukset: Hilikka Liisa Elina (1912), Hilja Maija Helena (1913, kuoli muutaman kuukauden ikäisenä), Helmi Kaisa Maria (1914), Esko Pekka Juhani (1915), Markku Olavi (1917), Simo Tauno Erkki Taneli (1919), Eeva Anna Unelma (1926) ja Rauha Ulla Inkeri (1928). Huhtikuussa 2011 elossa sisaruksista olivat vielä Eeva (asuu Joensuussa) ja Simo (Hämeenlinnassa). Kaisan ja Ullan Merja Timonen mainitsee mahdollisesti mieleltään sairaiksi.

Matti Turunen meni naimisiin Kaarina Tuulikin kanssa vuonna 1951 Joensuussa. Lapsia syntyi neljä, Tarja (s.1953), Merja, Eero ja Pirjo (vanhemmasta nuorimpaan). Matti Risto ja Kaarina Tuulikki erosivat 1970-luvulla. Lasten mukaan vanhempien välillä oli paljon ristiriitoja, jotka johtuivat suurimmaksi osaksi Matti Ristosta, joka oli vainoharhainen ja mustasukkainen vaimoaan kohtaan. Avioeron jälkeen Matti Riston eristäytyminen yhteiskunnasta alkoi, ainakin hänen läheistensä mukaan. Kaarina Tuulikki kuoli vuonna 2009.

Matti Risto sairasti mahdollisesti skitsofreniaa. Hän vietti aikaa mielenterveyslaitoksessa Paiholassakin, mutta hän ei kuitenkaan syönyt lääkkeitä enää myöhemmin elämässään. Työuupumus, mustasukkaisuus ja jopa vainoharhaisuus

oireilivat hänellä lähes koko elämän ajan. Matti Risto kärsi myös ajoittain sydämen rytmihäiriöistä. Matti ei kuitenkaan juuri juonut alkoholia, ei ainakaan lasten nähden.

Työkseen Matti Risto teki ennen veturinkuljettajan uran alkamista lähinnä sekatyömiehen ja uittomiehen hommia. Hän lämmitti muun muassa laivaa Utran kanavalla. Junaliikenteessä ura alkoi ensin lämmittäjänä veturissa ja sittemmin Matti Risto eteni kuljettajaksi. Kuljettajan työ näytti sopivan Matti Ristolle, ja hän olikin hyvä työssään, lukuun ottamatta yhtä onnettomuutta 1970-luvun alussa. Onnettomuudessa Tikkanan aseman kohdalla juna ohjautui väärälle raiteelle ja öljylastissa ollut vaunu kaatui. Onnettomuus ei kuitenkaan ollut kuljettajan vaan ratavastaavan vika. Eläkkeelle Matti Risto jäi vuonna 1975.

Matti Risto osti 1950-luvun alussa kesämökkinsä Raakunsaaresta Rääkkylästä. Hän omisti myös kaupunkiasunnon, pienen yksiön, Joensuussa Kalastajankadulla myöhemmässä vaiheessa elämässään. Uransa aikana Matti Risto asui myös Penttilässä ja Niinivaaralla VR:n tarjoamissa työsuhteasunnoissa.

Ennen sotaa Matti Risto liittyi kodinturvajoukkoihin, VSS Henkilöstöön. Kun ikää vihdoinkin tuli tarvittava määrä, liittyi hän vapaaehtoisena armeijaan. Pirjo-tyttärensä mukaan Matti Risto kertoi, että näki sen parempana vaihtoehtona kuin hitaan kuoleman kotipaikkakunnallaan. Sodan aikana Matti Risto palveli JR 9:n 15. kevyt osastossa ja sai lopulta muutamia mitaleitakin, mutta hän ei koskaan ylennyt sotaväessä korpraalia ylemmäs. Matti Risto ei ikinä erityisesti puhunut sodasta. Pirjo mainitsee, että hänen isänsä puhui aina saaneensa ansioristinsä pelkäämisestä. Matti Ristosta sai ilmeisesti sen kuvan, ettei hän arvostanut sotaa ja että hän näki painajaisia sodasta loppuelämänsä. Painajaisiin ja unettomuuteen liittyi myös hänen olonsa Paiholassa 1970-luvulla ja lopulta hänen varhainen sairaseläkkeensä vuonna 1975. Sodan jälkeenkään Matti Risto ei kuitenkaan varsinaisesti päässyt irti sodasta, sillä hän oli ensimmäisten joukossa kuljettamassa sotakorvauksia Neuvostoliittoon.

Suhteet omiin lapsiin olivat Matti Ristolla läheiset lasten ollessa pieniä, mutta etäisemmät aikuisempana. Erityisesti tyttäriin hänellä oli läheiset välit ja Pirjo

olikin Matti Riston lemmikkilapsi. Myös lapsenlapsiinsa, ainakin tyttöihin, Matti Ristolla oli hyvät välit. Lasten kasvaessa syntyi paljon riitoja erityisesti vanhempien lasten ja Matin välille. Matti Ristolle lasten aikuistuminen saattoi olla vaikea asia.

Matti Risto katosi vuoden 2006 lopussa 85-vuotiaana. Hänen katoamisensa huomattiin vasta muutama viikko asian tapahtumisen jälkeen. Aikaa osattiin määritellä kaupunkiasuntoon kertyneen postin perusteella. Hänestä saatiin muutamia havaintoja muun muassa bussipysäkiltä lähellä kesämökkiään Hammaslahdessa (kts. liite 1), mutta virallisesti ei ole koskaan saatu mitään varmaa tietoa siitä, mitä hänelle tapahtui. Suur-Onkamo, jolla Matti Riston kesämökki-saari sijaitsee, naarattiin useampaan otteeseen ja jopa etsintäkoiriakin käytettiin täysin tuloksetta. Pyörää, joka oletettavasti oli Matti Riston matkassa, ei ole tähän mennessä myöskään löydetty. Etsinnät olivat varsin laajat, ottaen huomioon sen, että Matti Risto oli melkein 86-vuotias ja todennäköisyys hänen elävänä löytymiseensä oli pieni. (Timonen 2010; Timonen ja Savolainen 2011.)

4.3 Arkistot ja muut lähteet

Lähdin tekemään varsinaista aineistomateriaalitutkimusta Noora ja Merja Timosen (2010; 2011) sekä Pirjo Savolaisen haastatteluista (2011) saatujen tietojen perusteella. Aluksi etsin tietoja pelkän nimen perusteella internetin hakukannoista, mutta pian jo kartoitin arkistoja, joista mahdollisesti löytyisi tietoja Matti Turusesta. Yksi löytämistäni arkistoista oli palvelusrekisteri, joka koostuu kanta-korteista. Kansallisarkiston sivuilla kerrotaan seuraavaa mahdollisuuksista selvittää tietoa sotaan osallistuneista miehistä.

Kantakortti sisältää palvelusta koskevat perustiedot kutsunnasta kotiuttamiseen, eläkkeelle jäämiseen tai kaatumiseen saakka. Näiden lisäksi sotiin osallistuneita miehiä koskevia tietoja löytyy esimerkiksi joukko-osastojen päiväkäskyistä ja sotapäiväkirjoista. Jos henkilöllä oli työsuhde puolustusvoimiin saattaa Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä olla häntä koskeva nimikirja. Aseellisessa palveluksessa olleista saattaa löytyä tietoja myös potilas- ja rangaistusasiakirjoista.

Rintamakirjeitä, muita sota-ajan kirjeitä, yksityisiä sotapäiväkirjoja ja so-

ta-aikaan liittyviä muistelmia sisältyy arkistolaitoksessa säilytettäviin yksityisarkistoihin. Niiden etsimisessä apuvälineinä toimivat Aarre-arkistorekisteri (Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä säilytettävät aineistot) ja Vakka-arkistotietokanta (arkistolaitoksen muissa yksiköissä säilytettävät aineistot). Sota-ajan kirjeitä löytyy myös esimerkiksi Tampereen yliopiston Musiikintutkimuksen laitoksen yhteydessä toimivasta Kansanperinteen arkistosta. (Ahonen 2010).

En saanut kuitenkaan tilaisuutta lähteä ottamaan selvää, mitä arkistoista olisi löytynyt. Kaikkea siellä olevaa en olisi voinutkaan nähdä, sillä osa tiedoista (muun muassa potilastiedot) ovat salaisia jopa lähiomaisille sotilaan kuolemaa seuraavien 50 vuoden ajan. Periaatteessa jokaisen eläkkeelle jääneen sotilaan kankortti on mahdollista saada nähtäväksi. Palvelustiedot ovat aina julkisia, mutta lainsäädäntö vaikuttaa korteista annettavan tiedon laajuuteen. Kankortti on kokonaan julkinen, kun kohdehenkilön kuolemasta on kulunut 50 vuotta. (Arkistolaitos 2011.) Onneksi kuitenkin löysin Merja Timosen arkistoista haastattelujen aikana tietoa Matti Risto Turusen palveluksista sodissa. Tätä kautta selvitin muun muassa hänen palvelusosastonsa.

Sukututkimuksen kautta päädyin käymään Joensuun maakunta-arkistossa. Maakunta-arkisto on osa Kansallisarkistoa, jonka tarkoituksena on säilyttää kulttuuriperintöön kuuluvia asiakirjoja. Arkistosta löytyi muun muassa kirkonkirjoja, kuten rippikirjoja, lastenkirjoja ja muuttoluetteloita. Arkistossa tarkistin lähinnä Matti Turusen perhetietoja, jotka paljastuivat samanlaisiksi kuin haastattelujen perusteella olin jo saanut tietää. Sain tarkennuksia aikoihin ja muuttopäivämääriin, jota Matti Riston lapset eivät tarkkaan muistaneet. Osa tiedoista oli tosin kirkonkirjoissakin epämääräisiä. Myös sivujen löytäminen oli hankalaa, eikä kirjoittajien käsialakaan ollut niitä helpoiten luettavia.

Kävin myös selailemassa sanomalehti Karjalaisen arkistoa mikrofilmeiltä. Halusin saada lisätietoa haastatteluissa kerrotuista asioista. Kävin läpi vuoden 1932 arkiston, jotta olisin saanut tietää Pekka Turusen kuolinpäivän, mutta en aluksi löytänyt mitään. Onneksi myöhemmin otin yhteyttä Matti Riston toiseen tyttärentyttäreeseen Virpi Turuseen, joka osasi antaa tietoja Pekka Turusen kuolinpäivästä. Tämän takia löysinkin uudella käynnilläni sanomalehti Karjalaisen mikrofilmiaarkistosta lehtijutun Pekka Turusen kuolemasta (kts. liite 2). Uutisessa kerrotaan teurastaja ja lihakauppias Pekka Turusen löytyneen Pielisjoesta ampumahaava

otsassaan. Tämä vahvistaa Merjan ja Pirjon kertoman tarinan isoisästään. Uutisessa kerrotaan myös Pekka Turusen maineesta korttipelurina ja viinaanmenevänä miehenä. Katoamisiltanaan Pekan kerrotaan olleen juomassa ja hävinneen muun muassa polkupyöränsä ja kellonsa korttipelissä. Mahdollinen syy siihen, miksi Pekka päätyi jokeen ampumahaava päässään saattoikin olla hänen intonsa saada tavaransa takaisin, minkä takia hän uhkaili poliisille ilmoittamiseläkin. Oliko kuoleman syynä siis mahdollinen tappelu, joka meni liian pitkälle? Uutisessa ei kerrota miten poliisi aikoi menetellä asiassa tai syytettiin ketään murhasta tai taposta. Matti Riston tyttären mukaan juttua ei koskaan ratkaistu. Uutisessa kerrotaan myös, että Pekka asui erillään vaimostaan ja että Pekan viisi lasta asuivat Tikkalassa, vaikkakin olivat isänsä luona aiemmin. Myös nämä seikat tukevat jo haastatteluista saamiani tietoja.

4.4 Katoaminen ja kadonneista yleisesti

Matti Risto Turunen katosi vuoden 2006 lopulla, ja tähän mennessä hänen viimeisistä vaiheistaan ei tiedetä varmaksi mitään. Tämän takia oli väistämätöntä ainakin jotenkin käsitellä tätäkin asiaa työssäni. Internetin keskustelupalstojen, sanomalehtiartikkelien ja Suomen poliisin sivujen kautta sain yleiskuvan kadonneista Suomessa. Matti Riston omasta katoamisesta sain tietoa lähinnä hänen sukulaisiltaan ja poliisin internetsivuilta.

Verkkouutisten jutussa (2010) kerrotaan, että Suomessa poliisille ilmoitetaan kadonneeksi noin 2 000 ihmistä vuosittain. Heistä merkittävä osa löytyy hyvin pian katoamisensa jälkeen, kertoo rikosylikomisario Lars Henriksson Keskusrikospoliisista (Julia Huovinen 2010). Sanomalehti Karjalaisessa kerrottiin kesäkuussa 2007 Pohjois-Karjalassa kadoksissa olleista ihmisistä:

Pohjois-Karjalasta oli vuonna 2007 kadonneena yhdeksän henkilöä, mutta tosiasiaa henkilöitä on luultavammin seitsemän, sillä kadonneista kaksi on Paiholan vastaanottokeskuksesta poistunutta turvapainkanehakkijaa, jotka luultavammin poistuivat takaisin kotimaahansa. Seitsemästä pohjoiskarjalaisesta kadonneesta pisimpään on kadoksissa ollut ilomantsilainen rajavartijan rouva Eila Kokkonen. Mysteeriksi ovat jääneet myös vuonna 1993 kadonneen Matti Kalevi Myllerin ja vuonna 1994 kadonneen liperiläisen Kauko Kykkäsen tapaus.

Ilomantsilainen Jari Pesonen katosi elokuussa 2005 Joensuussa. Polvijärveläinen 52-vuotias Heikki Karpov taas katosi lokakuussa 2006, joensuulainen 85-vuotias Matti Turunen marraskuussa ja joensuulainen 32-vuotias Kimmo Härkönen 2006/2007 vuodenvaihteessa.

Itä-Suomessa kokonaisuudessaan laskettiin vuonna 2007 kadonneiksi noin 30 henkilöä. Keskusrikospoliisin Itä-Suomen osaston päällikkö rikosylitarkastaja Lauri Leppänen kuitenkin tarkentaa, että tosiasiallisesti heistä on kateissa noin puolet.

”Toisesta puolikkaasta eli noin 15 henkilöstä poliisilla on aika varma tieto siitä, miten ja missä he ovat hukkuneet. Mutta ruumista vain ei ole löydetty.”

Koko maassa kadonneiksi ilmoitettuja henkilöitä on noin 300 eli heistä joka kymmenes on itäsuomalainen. (Liikama 2007).

4.5 Poliisin toiminta kadonneen tapauksessa

Poliisi vastaa kadonneen henkilön etsinnästä sisämaassa ja sisävesialueilla, kuten Matti Turusenkin tapauksessa meneteltiin. Alla on kuvaus poliisin toiminnasta katoamistapauksissa:

Kadonneen henkilön etsintä käynnistetään, jos kadonneen epäillään joutuneen hengenvaaraan, onnettomuuteen tai rikoksen uhriksi. Etsinnät käynnistetään nopeasti, jos kadonnut on lapsi, vanhus tai sillä tavoin sairas ihminen, ettei hän kykene huolehtimaan itsestään. Yksi etsintöjen käynnistämiseen vaikuttava asia on myös säätila. (Poliisi 2011).

Onko siis mahdollista, että Matti Risto on hukkunut avantoon matkallaan jään yli? Suur-Onkamoaa naarattiin myöhemmin, mutta onko mahdollista, että hukkunut ei löydy, vaikka naaraukseen käytettäisiin parhaita mahdollisia keinoja? Alibi-lehden artikkelissa (2007) on kerrottu eläkkeellä olevasta rajavartija Reino Savukoskesta. Lehden mukaan Savukoski etsii vapaaehtoisena vesistöistä kadonneita koiransa avulla. Koira voi löytää hukkuneen syvältäkin vedestä. Savukoski kertoo olleensa Näsijärvellä etsinnöissä. Siellä hänen koiransa haukkui kohdalla, jossa ruumis oli 52 metrin syvyydessä, jolloin Savukoski totesi siihen, ettei ruumis voi enää nousta noin syvältä. (Lahtonen 2007.) Matti Turusen tapauksessa on siis mahdollista, että hän on hukkunut mennessään jäätietä pitkin mökilleen ja ajautunut paikkaan, josta häntä ei ole enää naarauksellakaan tavoitettu. Toisaalta jos yleisöhavainnot pitävät paikkansa, oli Turunen pyrkimässä Joensuuta kohti.

5 SYNOPSIS, TREATMENT JA KUVAUSPAIKAT

5.1 Synopsiksen teosta

Hain näkökulmaa dokumenttielokuvaan Veturinkuljettaja katoaa niiden tietojen perusteella, joita olin onnistunut hankkimaan Matti Ristosta. Nimi dokumenttiin syntyi jo tarinan mietinnän alussa, sillä katoaminen oli minusta tärkeä draamallinen elementti hänen tarinassaan. Se oli kuitenkin Matti Riston tarinan päätepi- te, ja se, miten Matti Riston katoaminen jäi ensin huomiotta, kertoo jo jotain hä- nen viimeisistä vaiheistaan. Totesin siis, että ainakin jollain tasolla katoamisen täytyy liittyä tähän tarinaan vahvasti. Tästä pääsin pohtimaan, miksi Matti Ris- tosta tuli niin ulkopuolinen. Oliko hän luonteeltaan etääntyvä vai muuttiko jokin hänen elämässään hänet toisia ihmisiä vältteleväksi? Hänen lastensa kertoman mukaan Matti Risto ei välittänyt toisten ihmisten seurasta ja jopa vierasti mies- puolisia aikuisia ihmisiä. Sota näyttää olleen myös Matti Ristolle vaikea asia, hän ei lastensa kertoman mukaan koskaan päässyt yli sen tuomista muistoista. Mietin myös, miten Matti Riston lapsuus vaikutti häneen. Isän kuolema jo var- haisessa vaiheessa ja äidin ja Matti Riston huonot välit vaikuttivat ehkä jollain lailla Matti Riston kasvamiseen ja kehittymiseen siksi ihmiseksi, joka hänestä lo- pulta tuli. Uskonkin, että näiden kahden asian, lapsuuden ja sodan, täytynee olla ne asiat, jotka eniten vaikuttivat Matti Ristoon, ja siksi ne mielestäni kuulu- vat mukaan synopsiseseen.

5.2 Treatmentin teosta

Treatmenttia varten pohdin, mitä kaikkea varsinaisessa dokumenttielokuvassa voisi tapahtua ja ketkä voisivat toimia elokuvassa päähenkilöinä. Ensimmäisenä ajattelin luontevasti Pirjoa ja Merjaa, sillä he vaikuttivat varsin avoimilta kerto- maan isästään ja heillä olisi pääsy myös luontevalle kuvauspaikalle: Matti Ris- ton kesämökille Raakunsaarelle. Ajattelin myös Noora Timosta kertomaan Matti Ristosta erilaista tarinaa, sillä hän luultavasti näki isoisänsä eri tavalla kuin tä- män tyttäret, jotka tunsivat Matti Riston läheisemmin.

5.3 Kuvauspaikkojen etsinnästä

Kuvauspaikat dokumenttiin Veturinkuljettaja katoaa löytyvät läheltä aihetta eli Matti Risto Turusta. Kesämökkisaari eli Raakunsaari Suuri-Onkamon järvessä Rääkkylässä olisi paras paikka suorittaa suurin osa kuvauksista. Matti Risto vietti suurimman osan loppuajastaan siellä, ja saarella olevasta mökistä löytyy vieläkin hänen tavaroitaan ja muistoesineitä, joista saisi varmasti hyvää kuvituskuvaa (kts. liite 2. kuva 1). Kuvausluvankaan hankkimisessa ei olisi vaikeuksia, sillä saari kuuluu kokonaan suvulle.

Toinen kuvauspaikka voisi olla joko molemmat tai vain toinen niistä asemista, jotka olivat Matti Ristolle läheiset. Joensuun asemalta voisi myös saada kuvaa junista, Tikkalan asema ei varsinaisesti ole enää käytössä, mutta nimenomaan se oli Matti Riston kotiasema. Tikkalan koulusta ja Matti Riston Joensuun kodista saisi myös pintapuolista kuvaa, mutta Kalastajankadulla sijaitseva asunto on tällä hetkellä remontissa eikä sisällä ole enää Matti Riston tavaroita.

6 POHDINTA

Valitsin aiheeksi dokumentin taustatutkimuksen, koska siitä ei löydy materiaalia ja sitä ei ole tutkittu mielestäni riittävästi. Siitä puhumista jopa kartellaan. Aivan kuin dokumentti olisi valheellinen, epätosikin, jos sille etukäteen tehdään taustatutkimusta. Kuten minäkin aikoinaan ajattelin, moni katsoja tuntuu mentielokuva ei koe mitään käsittelyä ennen ruudulle tai valkokankaalle pääytymistään. Tekeekö dokumentin leikkaaminen siitä fiktiota, eikä dokumentilla ja fiktiolla olekaan mitään eroa? Ehkäpä yksi dokumentin ja fiktion eroista on juuri taustatutkimus, joka kerätään kokoon ja valikoidaan mahdollisimman totuudellisista aineksista.

Tutkimuksen ehkäpä helpoin osuus olivat haastattelut. Haastateltavat tuntuivat kertovan mielellään muistojaan isästään ja isoisästään. Heille Matti Risto oli lähes mystinen olento, joka eli osittain kuten kuolikin: kenenkään tietämättä ja yksin. Vaikka aihe oli surullinen, eivät muistot tuntuneet olevan liian vaikeita kertoa Pirjolle tai Merjalle, vaan he kertoivat niistä vapautuneesti. Se helpotti haastatteluja ja tietojen keruuta. He eivät myöskään tuntuneet karsastavan isässään mitään osa-aluetta, vaan kertoivat kaikista isänsä vaiheista. Kuvausryhmän tulo ja haastattelujen tekeminen kuvausryhmän edessä saattavat silti olla vaikeampia tehdä, sillä omaisen katoamisesta ja menneestä puhuminen voivat nostaa tunteita pintaan.

Yksittäisestä ihmisestä tiedon etsiminen arkistoista oli hankalaa. Tarkat päivämäärät olisivat auttaneet suuntaamaan etsimisen tiettyyn suuntaan, nyt liikuin arkistojen hämärissä kolkissa vuosien perusteella. Viittauksia Matti Ristosta löytyi, jopa tietoa Matti Riston palvelusyksiköstä löytyi kirjoista, mutta itse henkilöön suoraan viittaavaa oli vaikea löytää. Ottaessani yhteyttä arkistoihin, joissa oletin olevan tietoja tai kuvia Matti Riston elämänvaiheista selvisi minulle tietojen etsimisen vaikeus. Syy tähän saattaa olla, että kohdistin etsintäni liian suureen alueeseen. Otin yhteyttä muun muassa Suomen Rautatiemuseoon, jonka kokoelmissa on muun muassa noin 150 000 valokuvaa ja 16 000 nidettä. Rautatiemuseosta sain vastauksen, ettei heidän ollut mahdollista paikantaa tietyistä

henkilöistä olevia kuvia, sillä kuvat eivät sisältäneet tietoja niissä esiintyvistä henkilöistä.

Vaikeuteni olivat mitä luultavammin peräisin lähtökohdistani, jotka olivat haastatteluista saadut muistikuvat ja hieman epämääräiset vuosiluvut. Onneksi sain tutkimukseni myöhemmässä vaiheessa lisäapua Matti Riston toiselta lapsenlapselta Virpi Turuselta, joka onnistui kaivamaan arkistoistaan Pekka Turusen kuolinpäivän. Tämä auttoi minua keskittämään etsintäni oikeaan ajanjaksoon. Oikeat ja tarkat päivämäärät auttaisivat luultavasti löytämään lisää mahdollisia viittauksia lisätietoihin Matti Ristosta. Myös toisten arkistojen käyttö voisi auttaa tuomaan lisävaloa muutamiin vaiheisiin Matti Riston elämästä.

Osittain tutkimukseni jäi kesken, sillä luulen, että vieläkin lisää tietoa Matti Ristosta olisi saatavilla. Jatkaakseni tutkimustani tarvitsisin lisää tarkempia tietoja sekä mahdollisesti enemmän yksityiskohtia Matti Riston elämästä. Eniten minua kiehtoisi selvittää lisää Matti Riston urasta: mikä hänet ajoi junaradan äärelle ja mikä hänet siellä piti? Myös muiden lasten, sukulaisten ja entisten työtovereiden tai jopa samassa yksikössä palvelleiden haastatteleminen voisi auttaa löytämään lisää hyödyllisiä havaintoja hänen elämästään. Matti Riston vaiheista sodassa olisi hyvä saada lisää tietoja, lapsiensa mukaan hän kuitenkin koki sen ahdistavana asiana ja kärsi sen takia painajaisista lopun elämäänsä.

Oletan, että kaikista Matti Riston vaiheista ei voida löytääkään tarkkaa tietoa, sillä esimerkiksi ainakin Paiholassa vietetty aika lienee mahdotonta täydellisesti määrittää. Matti Riston lapset eivät ainakaan tienneet varmasti, milloin ja miten pitkään Matti Risto sairaalassa oli, eikä heillä myöskään ollut tietoa mahdollisista asiaan liittyvistä papereista, joita Matti Risto olisi jälkeensä jättänyt. Matti Riston tarinan hämärimmissä kohdissa onkin ehkä suotavaa soveltaa jo aiemmin käsittelemääni tapaa käyttää omaa tulkintaansa ja sitä mitä jo aiemmin tutkimuksissa on paljastunut.

LÄHTEET

- Aaltonen, J. 2002. Käsikirjoittajan työkalut – audiovisuaalisen käsikirjoituksen tekijän opas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aaltonen, J. 2006. Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa – dokumentti-elokuva ja sen tekoprosessi. Helsinki: Like.
- Ahoranta, T. 2010. Sotiin osallistuneet miehet. Kansallisarkisto. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Talvi-_ja_jatkosodan_henkil%C3%B6-historialliset_l%C3%A4hteet#Sotiin_osallistuneet_miehet. 8.3.2011.
- Arkistolaitos. 2011. Kantakortti. <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Kantakortti>. 22.4.2011.
- Henriksson, K. & Kastari, P.-L. 2001. Kun politiikkaa muuttuu historiankirjoitukseksi. Teoksessa Autio, S. & Katajala-Peltomaa, S. & Vuolanto V. (toim.) Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 136.
- Herkman, J. 2001. Audiovisuaalinen mediakulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, 2007. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Huovinen, J. 2010. Vuosittain katoaa parituhatta henkilöä - kymmenen pysyvästi. Verkkouutiset. <http://www.verkkouutiset.fi/index.php>
- Jaakkonen, P. 2007. Syväkurkku huijasi meitä. Journalistiliitto. <http://journalistiliitto.kotisivukone.com/tuotteet.html?id=34/113>. 14.1.2011.
- Julkisen sanan neuvosto. 2010. Journalistin ohjeet. Teoksessa Ritakari, L. (toim.) Journalistin lainsäädäntö. Helsinki: Edita.
- Karisto, H. & Leppänen A. 1997. Todellisia tarinoita – radiodokumentin tekeminen. Helsinki: Edita.
- Lahtonen, M. 2007. Kadonneiden etsijä Reino Savukoski. Alibi nro 8/2007. <http://www.alibi.fi/alibin-parhaat/kadonneiden-etsija-reino-savukoski>. 8.3.2011.
- Liikama, M. 2007. Kadonneet Pohjois-Karjalassa. Karjalainen. http://www.karjalainen.fi/Karjalainen/Uutiset/pohjoiskarjalasta_kadoksissa_seitsem%C3%A4n_henkil%C3%B6%C3%A4_3444570.html. 17.1.2011.
- Lyytikäinen, E. Tuottaja. YLEn Dokumenttiryhmä. Radiohaastattelu Yle Puhekanavalla. 1.2.2011.
- Markkola, P. 2008. Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa. Teoksessa Lempiäinen K., Löytty O. ja Kinnunen M. (toim.) Tutkijan kirja. Tampere: Vastapaino, 168–177.
- Nummelin, J. 2009. Elokuvan lyhyt historia. Helsinki: BTJ Kustannus.
- Näin tehtiin Kadonneet. 2008. Arttu Nurmi. YLE ASIA TV2 Palveluohjelmat. 2.5.2011.
- Poliisi. 2011. Kadonneiden etsintä. <http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/pages/CB85A019E022B7E6C2256B9E003F2C37?OpenDocument>. 8.3.2011.
- Rasilainen, A. 1995. Lähdekritiikki ja todistusharkinta. Teoksessa Soikkanen, T. (toim.) Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia. Turku: Turun yliopisto, 60–65.
- Saarela, S. 2001. Ajatuksia ennakkovalmistelun tärkeydestä ja osuudesta fikti elokuvan ja televisiodraaman tuotannossa ohjaajan silmin katsottuna. Elokuvantaju. http://www.taik.fi/elokuvantaju/oppimateriaali/esituotanto/artikkelit/saarela_ajatuksia.jsp. 10.4.2011.
- Savolainen, P. 2011. Haastattelumuistiinpanojen pohjalta. 7.1.2011.

- Sedgren, J. & Kippola I. 2009. Dokumentin ytimessä – suomalaisen dokumentti - ja lyhytelokuvan historia 1904–1944. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Timonen, N. 2010. Nauhoitettu haastattelu. 9.12.2010.
- Timonen, M. 2011. Haastattelumuistiinpanot. 7.1.2011.
- Turunen, V. 2011. Sähköpostikysely. 4.5.2011.
- Valkola, J. 2002. Dokumentin teoria ja estetiikka digitaalisen median aikakaudella. Jyväskylä: Cineart.
- Webster, J. 1996. Dokumenttielokuvan käsikirjoittamisesta. Elokuvantaju. http://www.taik.fi/elokuvantaju/oppimateriaali/kasikirjoitus/artikkelit/webster_dokumenttielokuvan.jsp. 10.4.2011.
- Von Bagh, P. 2004. Elokuvan historia. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Matti Turunen edelleen kateissa
28.12.2006

Pyydetään lisähavaintoja Joensuusta kadonneesta 85-vuotiaasta miehestä Poliisille tulleen yleisohvaimnon mukaan Matti Turusen tuntomerkkeihin sopiva henkilö oli ollut perjantaina 01.12.2006 klo 12.30 aikaan Tohmajärven Tikkalassa VT6:n- Kostamontien-Viesimontien risteyksessä olevalla linja-autopysäkillä. Henkilö oli ollut Joensuun suuntaan matkustavien linja-autopysäkillä. Yleisohvaimnon perusteella on mahdollista, että kyseinen henkilö olisi ollut pyrkimässä Joensuun suuntaan. Poliisi pyytää edelleen, että asiasta joitain havaintoja tehneet ottaisivat yhteyttä joko Joensuun poliisilaitoksen päivystykseen numeroon 013-2455250 tai hätäkeskuksen numeroon 112.

Kadoksissa olevan Turusen tuntomerkit:

- pituus 175 cm
- vartalo normaali, liikkuu kumarassa
- päällä tummanharmaa tai sininen pusero, ruskeat housut, siniset Hai-malliset kumikengät, joiden varsien suussa valkoinen reunus.

Poliisi, 2006. Matti Turunen edelleen kateissa.
[http://194.89.205.88/poliisi/pohjois-karjala/home.nsf/pfbdarch/15AEC6E6D3EF5363C22574EB0022A888?](http://194.89.205.88/poliisi/pohjois-karjala/home.nsf/pfbdarch/15AEC6E6D3EF5363C22574EB0022A888?opendocument)
opendocument. 28.12.2006.

POHJOIS-KARJALASTA

Miehen ruumis löydetty

PIELISJOESTA AMPUMAHAAVA OTSASSA.

Vainaja tunnettu teurastajaksi ja lihakauppias
Pekka Turuseksi Joensuusta.

Hänet oli viimeksi nähty kaupungilla viime lauantaina illana.
Kuolema toistaiseksi hämärän peitossa.

Kaupunkimme satamamestari ilmoitti eilen aamupäivällä heli klo 10 jälestä puhelimitse satamakonttorista poliisilaitokselle, että laivalaiturin kohdalla Pielisjoella työskentelevät tukkipuomien vartiamiehet olivat tuoneet laivarantaan satamakonttorin luo miehen ruumiin, jonka olivat löytäneet virran kuljettamana tukkiväylältä. Poliisimiehiä meni paikalle, nosti ruumiin maalle ja toimitti kaupungin ruumiskellarin. Vainajalla oli suurenlainen kuuloreikä otsassa.

Kuollut tunnettiin Tohmajärven Onkamossa kirjoilla olevaksi mutta viime vuosina Joensuussa asuneeksi teurastajaksi ja lihakauppiaksi Pekka Markunpoika Turuseksi, syntynyt 10 p:nä helmikuuta 1889. Hän oli elänyt erossa vaimostaan, mutta koettanut kuitenkin huoltaa perhettään; m. m. viime talvena hänen 5 lastaan, jotka asuvat Tohmajärven Tikkalassa, olivat täällä hänen luonaan. Turunen oli tunnettu epäonnistumisista liikeyrityksissään

sekä viinaan meneväksi ja korttipeliä harrastavaksi mieheksi. Hänen kuolemaansa ei ole vielä lopullisesti selvitetty, mutta poliisi tutkii asiaa ja sai eilispäivän kuluessa selville seuraavaa:

Turunen oli viime lauantaina nähty Linnunlahdella juopottelemassa ja pelaamassa korttia eräiden toisten miesten kanssa. Pelin aikana hän oli myynyt polkupyöränsä ja taskukellonsa ja hävinnyt niistä saamansa rahat. Illalla seurue oli saapunut kaupunkiin erään Bertta Hirvosen asuntoon, jossa Turunen oli vaatinut pelitovereiltaan pyöränsä takaisin ubaten muuten ilmoittaa asian poliisille. Täältä muut miehet olivat sitten lähteneet liiensä, mutta Turunen jäänyt jälkeen ja poistunut vasta myöhemmin, ollen lähteissään ollut näköjään huomattavasti humalassa. Hänen retkiään tämän jäikeen ei vielä toistaiseksi tunneta enempää kuin sitäkään, miten kuolema on tapahtunut ja mies joutunut jokeen.

Kuva 1. Raakunsaarella sijaitseva Matti Riston kesämökki, jossa hän vietti suurimman osan ajastaan myöhemmällä iällä. Kuva: Sini Pirhonen

Synopsis dokumenttiin Veturinkuljettaja katoaa

Dokumentti kertoo vuonna 2006 kadonneen veturinkuljettajan ja veteraanin Matti Risto Turusen elämästä. Dokumentissa haastatellaan Matti Riston tyttäriä Merjaa ja Pirjoa sekä Matti Riston tyttärentytärtä Nooraa. Dokumentti keskittyy selvittämään, miksi ja miten Matti Ristosta tuli sellainen kuin hänestä tuli: omalla saarellaan elävä yksinäinen erakko. Pirjo ja Merja kertovat isästään ja siitä, kuinka sota, Matti Riston lapsuus ja myöhempi ura ja perhe-elämä vaikuttivat häneen. Matti Riston lapset pohtivat mikä heidän isänsä sai vetäytymään saarelleen ja miksi hänen elämässään kävi niin kuin kävi.

Treatment dokumenttiin Veturinkuljettaja katoaa

Pirjo ja Merja keskustelevat isästään Matti Ristosta Raakunsaarella kertoen hänen katoamisensa aikaan liittyvistä asioista. Naiset juttelevat isänsä lapsuudesta ja suvun aikaisemmista vaiheista sekä näyttävät kuvia Matti Ristosta mökin keittiössä. Pirjo kertoo sodan vaikutuksista isäänsä. Merja kertoo isästään ja heidän lapsuudestaan. Pirjo kertoo isänsä urasta veturinkuljettajana, tässä näytetään kuvaa Joensuun ja Tikkalan rautatieasemilta. Naiset kertovat isänsä uran päättymiseen luultavasti johtaneista seikoista: 1970-luvun alussa sattuneesta onnettomuudesta ja ajanjaksosta Paiholassa. Merja kertoo vanhempiensa avioerosta ja tyttärentytär Noora isoisänsä kanssa myöhemmin viettämästään ajasta. Merja ja Pirjo seisovat järven rannalla ja kertovat isänsä katoamisen jälkeisistä etsintäoperaatioista. Pirjo toteaa isästään jotakin ja Merja ja Pirjo muistelevat isänsä hyviä hetkiä.

Uutta Helsingistä. Nikolainkadun kansakoulun oppilaita (1904). American Bioscope.

Elämää Esplanadilla (1904). American Bioscope.

Nanook, pakkasen poika (1922). Robert Flaherty. Les Frères Revillon, Pathé Exchange.

Moana (1925). Robert Flaherty. Famous Players-Lasky Corporation.

Farrebique (1947), Georges Rouquier. Films E. Lallier, Écran Français.

Ranskalainen päiväkirja (1960). Jean Rouch, Argos Films.

Polttouunien aika (1967-1968). Fernando Solanas ja Octavio Getino, Grupo Cine Liberacion. Solanas Productions.

Tasavallan päiväkirja (1971). Lasse Naukkarinen. Suomen Elokuvakontakti ry.

Orpojen joulukuukausi (1993). Anu Kuivalainen. Tampereen teknillinen yliopisto ja Elokuvatäiteiden laitos ETL.

Roger ja minä (1989). Michael Moore. Dog Eat Dog Films, Warner Bros. Pictures.

Bowling for Columbine (2002). Michael Moore. Alliance Atlantis Communications..

Fahrenheit 9/11 (2004). Michael Moore. Fellowship Adventure Group.

Super Size Me (2004). Morgan Spurlock. Kathbur Pictures, The Con.

Miesten vuoro (2010). Joonas Berghäll. Mika Hotakainen, Oktober, Röde Orm Film.

Hiljaa toivotut (2010). Timo Haanpää. Vaski Filmi.